

УДК 94 (37)(092)«01/02»
DOI: 10.24919/2312-2595.40.125524

ТАРАСЮК Ярослав – аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (varik199237@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

БРИТАНСЬКА КАМПАНІЯ СЕПТИМІЯ СЕВЕРА

У статті розглядаються військові заходи, проведені Септімієм Севером після приходу до влади. З'ясовано причини британської експедиції римського імператора, а також проаналізовано можливі завдання, які ставив перед собою Септімій Север. Виявлено можливі маршрути та опорні пункти римської армії під час військових походів. Наголошено, що в основі висвітлення кампанії лежать дані археологічних досліджень, що доповнюються даними писемних джерел. Охарактеризовано наслідки кампанії Септімія Севера.

Ключові слова: Септімій Север, військова кампанія, Британія, Шотландія, опорний пункт, меати, каледонці.

ТАРАСЮК Ярослав – аспірант кафедри всемирной истории и специальных исторических дисциплин Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (varik199237@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

БРИТАНСКАЯ КАМПАНИЯ СЕПТИМИЯ СЕВЕРА

В статье рассматриваются военные мероприятия, проводимые Септимием Севером после прихода к власти. Приведены причины британской экспедиции римского императора, а также проанализированы возможные задачи, которые ставил перед собой Септимий Север. Установлены возможные маршруты и опорные пункты римской армии во время военных походов. Отмечается, что в основе освещения кампании лежат данные археологических исследований, которые дополняются письменными источниками. Охарактеризованы последствия кампании Септимия Севера.

© Тарасюк Ярослав, 2017

Ключевые слова: Септимій Север, военная кампания, Британія, Шотландія, опорный пункт, меаты, каледонцы.

Постановка проблеми. Зовнішня політика Римської імперії посідає вагоме місце у дослідженні античної історії. На кінець II – початок III ст. н. е. Римська імперія продовжувала дотримуватися принципу оборони у зовнішній політиці, започаткованого свого часу імператором Адріаном. Основним завданням імператора було не приєднання нових, а утримання вже завойованих територій. Пріоритетними напрямками зовнішньої політики залишалися парфянський, рейнсько-дунайський та британський. Якщо на сході держава Аршакідів переживала не кращі часи і не становила серйозної загрози, то на північних рубежах Римської держави дедалі більше посилювався тиск германських племен. Залишалася неподоланою британська проблема. Спроби відгородитися від ворожих племен стінами Адріана та Антоніна не дали бажаного результату. Тому у 208 р. н. е. імператор Септимій Север ініціював Британську кампанію, причини, цілі та мета якої залишаються дискусійними у сучасній історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що у сучасній історіографії приділяється чимало уваги як самій постаті Септимія Севера, так і проведенню ним військової кампанії у Британії. У 1976 р. вийшла праця Ніколаса Ріда «Шотландські кампанії Септимія Севера» [10]. Автор на основі археологічних даних та писемних джерел детально розглядає експедицію імператора Септимія Севера.

Подальші напрацювання з окресленої тематики в основному становили спрощений і поверховий виклад проблеми. У 1982 р. Д. Бріз у своїй праці «Північні кордони Римської Британії» [7] підтвердив думку, що стіна Адріана надалі повинна залишатися рубежем на півночі, незалежно від успіху кампанії. У монографії Е. Берлі «Септимій Север – африканський імператор» значна увага приділена розгляду цієї проблеми. Автор вказує, що завданням кампанії було не лише розорення, але й остаточне утвердження Риму у північній Британії [6, 181 – 182].

Серед останніх досліджень, присвячених Британській кампанії Септимія Севера, необхідно назвати працю Н. Ходжсона. Він підтримує думку про нелояльність британських легіонів як один

з факторів, що спричинив початок кампанії. Водночас автор звертає увагу на те, що було б неправильно відкидати небезпеку варварських вторгнень як однієї з основних причин Британській кампанії Септімія Севера [9, 35].

Метою статті є дослідження Британської кампанії Септімія Севера (208 – 211 рр. н. е.).

Після перемоги у громадянській війні 193 – 194 рр. н. е. римським імператором був проголошений Септімії Север. Прийшовши до влади, він здійснив низку військових заходів, які передусім мали соціально-економічний характер і були спрямовані на поліпшення матеріального становища солдат. Ним була розпущена стара преторіанська гвардія (Dio Cass. 75.1.1) і сформована нова, причому на нових засадах. Якщо раніше вона формувалася з числа італіків, то тепер до її складу набирають кращих легіонерів з провінцій (Dio Cass. 75.2.4). Фактично за Септімія загони преторіанців комплектувалися переважно з іллірійських легіонів, ймовірно, на знак подяки військам, котрі привели Септімія до влади та могли надати підтримку в майбутньому [1, 204]. Щодо наслідків такої реорганізації, однозначної думки в історіографії немає. Традиційно преторіанська гвардія була своєрідною військовою академією римської армії, адже набір проводився переважно з італіків, які в майбутньому складали основу вищого офіцерства римських легіонів. Скасування цього інституту призвело до погіршення якості кадрового складу війська [3, 239]. Однак новий принцип формування збільшував боєздатність гвардії і скасовував суперечності між простими легіонерами та гвардійцями. Тепер простий легіонер міг дослужитися до посади центуріона або й вище [6, 56]. На думку Е. Берлі, це був кінець епохи елітного корпусу римської армії, на котрий із заздністю дивилися прості легіонери [6, 103]. Можна припустити, що за Септімія Севера остаточно утвердилася провінціалізація римської армії [4, 76].

Септімії здійснив набір трьох нових легіонів, названих Парфянськими. Один з них, *II Parthica*, вперше в римській практиці, всупереч системі Августа, був розміщений на території Італії, за 20 км. від Риму (м. Альбано). Цілком вірогідно, що цей крок був здійснений з метою постійно мати резерв на випадок надзвичайних ситуацій як в Італії, так і на римських рубежах [11, 495].

Також уперше в римській практиці солдату було дозволено вступати в законний шлюб. Цей захід мав важливе значення, адже досі відносини між солдатами та жінками були невизначеними [1, 203]. Офіційно стосунки легіонерів з жінками були під забороною. А діти, народжені від цих відносин, не тільки вважалися незаконнародженими, а й втрачали право на успадкування майна батьків [4, 71]. Септімій Север дозволив солдатам носити золоту каблучку (Herodian 3.8), що зрівнювало їх з вершниками і створювало можливість у майбутньому посідати військові та адміністративні посади [2, 249]. Військова реформа, проведена Септімєм Севером, наклала значний відбиток на воєнну історію Римської імперії та заклала основи для подальшого посилення ролі війська в управлінні державою.

Після проведення цих заходів, які стабілізували внутрішнє становище держави, імператор міг спокійно перейти до зовнішніх проблем імперії. Септімій провадив доволі активну зовнішню політику: війна з Парфією, кампанія в Африці. А на схилі літ ним була висунута ідея Британської кампанії. Щодо причин Британського походу висловлювалися уже античні автори. Зокрема, Діон Касій (Dio Cass. 87.11.1) вказує, що Септімій Север, незадоволений поведінкою та розбещеністю своїх синів, а також падінням дисципліни у війську вирішив вдатися до військової кампанії. Таку ж причину походу повідомляє Геродіан, водночас наводячи прохання британського намісника Луція Алфенія Сенеки надати війська для боротьби з варварськими племенами (Herodian 3.14.1 – 2). У сучасній історіографії це повідомлення Геродіана ставиться під сумнів як недостовірне, що мало на меті посилити твердження про необхідність присутності імператора в Британії [9, 35]. Можливо, античні автори вдалися до перебільшення з приводу розбещеності синів, однак, можна припустити, що цим походом Септімій Север намагався примирити їх, адже незгоди між ними посилювалися.

Щодо нападів варварських племен, то значною мірою вони були спровоковані діями намісника Британії Клодія Альбіна, який у 196 р. н. е. зібрав британські легіони для боротьби за владу з Септімєм Севером. Цим було створено умови для набігів племен каледонців та меатів (котрі проживали на території сучасної Шотландії), які проникли на південь від Адріанового валу до

Еборакуму (суч. місто Йорк) [3, 245]. Якби там не було, але античні автори намагаються наштовхнути на думку, що британська проблема, та й сама Британія, викликали особливе зацікавлення у Септімія Севера. Цілком ймовірно, що це зумовлювалося волею британських легіонів, котрі підтримали основного противника імператора – британського намісника Клодія, в громадянській війні 196 – 197 рр. н. е. [9, 35].

В історіографії Британська кампанія Септімія Севера умовно поділяється на три етапи. Перший етап – 208 р. н. е. – приїзд до Британії імператора та підготовка до військових дій. Другий етап – кампанія 209 – 210 рр. н. е. – війна проти племен меатів та каледонців, проведена під командуванням Септімія Севера та його сина Каракалли. Третій етап – кампанія 210 – 211 рр. н. е. – Септімії север перебуває в Еборакуму, а військами командує безпосередньо Каракалла [9, 32; 10, 99]. Ця періодизація є дискусійною, і складена в основному на припущеннях науковців. Адже про етапи кампанії в джерелах немає безпосередньої інформації, і описи мають уривчастий характер. Лише у Діона Кассія ми знаходимо непрямі посилання на дві військові кампанії Септімія Севера.

Як уже згадувалося, основними варварськими племенами Шотландії були меати та каледонці (тому в англосаксонській історіографії поширене твердження про «Шотландську кампанію Септімія Севера»). Найімовірніше, під цими двома назвами римляни узагальнили все варварське населення на північ від валу Адріана [9, 32]. Геродіан повідомляє, що основною зброєю цих племен були спис, щит та меч. Обладунків вони не мали, бо «вважають їх перешкодою при переході через болота», адже більша частина території Британії є болотистою (Herodian 3.14.6 – 8). Діон вказує на особливу витривалість меатів та каледонців, і що «б'ються вони і на колісницях, використовуючи невеликих та швидких коней, і у пішому строю» (Dio Cass. 77.12.3 – 4).

До початку військових дій Септімії Север здійснив адміністративний поділ Британії на дві провінції – *Upper Britain* та *Lower Britain*. Цілком ймовірно, цим він намагався не допустити концентрації військових сил в руках одного намісника, як це було у випадку з Клодієм та Нігером [3, 246].

Септімії Север та його сини прибули до Британії у 208 р. н. е., хоча Н. Рід вказує, що Каракалла прибув до Британії раніше, у

207 р. н. е., а Септімій у той час перебував в Галлії [10, 98]. Опинившись безпосередньо в Британії, Септімій Север залишив молодшого сина Гету в римській частині острова «для здійснення правосуддя та управління державними справами імперії, надавши йому для цього радників». Сам імператор разом з Каракаллою відправився ближче до театру військових дій для активної підготовки до майбутньої кампанії (Herodian 3.14.9.).

Перед 208 р. н. е. проводилася активна реконструкція Алфенієм Сенекою фортець уздовж Адріанової стіни – Саута Шілдс, Бурнсварка, Віндоланд, Бірдосвальда, Корбріджа. Особливого розмаху набула реконструкція фортеці Саут Шілдс, внаслідок чого число зерносовищ зросло до 23 одиниць. Це давало можливість утримувати до 25 тисяч солдат протягом шести місяців. Зазначена база могла бути використана не тільки для постачання провізії солдатам Септімія, а й утримання в майбутньому на постійній основі блок-постів на стіні Адріана [9, 37 – 38]. Безпосередньо у 208 р. н. е. проводилося будівництво переправ, налагоджувалась воєнна інфраструктура (табори, форти, укріплення) на північ від Адріанового валу. Будівництво здійснювалось на території, не підконтрольній Риму, з чого можна зробити висновок, що на 208 р. н. е. меати або не були ворогами Риму, або між ними було укладено перемир'я [10, 95 – 96].

Напрямок експедиції 208 – 209 рр. н. е. можна відтворити за археологічними дослідженнями. На основі аерофотозйомок великої частини Шотландії було локалізовано і проведено відносний поділ римських похідних таборів залежно від їх розмірів. Одна серія таборів має площу 65 акрів (25 га), друга серія 120 – 130 акрів (54 га), і також є серія найбільших таборів – 165 акрів (67 га) [6, 180; 9, 38; 10, 96]. Одночасно з похідними таборами в Шотландії протягом кількох кампаній були використані два римські форти. Форт Антоніна в Крамонді та новозбудований форт в Карпоу, котрі викликають велике зацікавлення з боку науковців у контексті археологічних досліджень.

Сили, які застосував імператор у кампанії проти каледонців, склали три британські легіони, II Парфянський легіон та преторіанська гвардія. Таким чином, сили, задіяні у кампанії, були еквівалентні шести легіонам. Звідси, найімовірніше, випливаючи з пропорції розмірів таборів та кількості воїнів, яку він може роз-

містити, припускається, що діяли дві самостійні армії. Каракалла на чолі трьох британських легіонів здійснив похід поряд зі старим шляхом Агріколи до Кітоку, тобто західним, більш небезпечним маршрутом. Імператор, зважаючи на стан здоров'я (все більше загострювалась подагра), пройшов більш безпечним, східним маршрутом з форту Карпоу до Кіннелла [10, 96 – 97]. Роль флоту у цій кампанії полягала в основному у трудомісткій поставці провіанту військам [6, 175; 10, 99].

Під час кампанії війська Севера зіткнулися зі значними труднощами. Необхідно було долати непрохідні болота, налагоджувати воєнну інфраструктуру – проводити значні роботи з вирубки лісу та будівництва переправ. Одночасно доводилося протистояти ворогу, який не вступав у відкритий бій та вдався до партизанської боротьби, отруюючи воду і вчиняючи диверсії. Діон наводить втрати Септімія Севера, котрі сягали п'ятдесяти тисяч осіб (Dio Cass. 77.13.2). Зрозуміло, що ця цифра – перебільшена, але вона свідчить про те, наскільки важкою була кампанія. Невдача завдати поразки одним ударом пояснює тривалість кампанії у три роки [9, 46]. Тому згодом був укладений мир, що завершив перший етап війни. Відповідно до нього, британці змушені були поступитися частиною своєї території (Dio Cass. 77.13.4).

На початку 210 р. н. е. (31 березня) Септімій Север, Каракалла та Гета отримали титул *Britannicus maximus* [9, 32; 8, 270]. VI Переможний легіон отримав почесний титул Британського (*Legio VI Victrix Hispanesis Pia Fidelis Constans Britannica*). Можливо, цей титул отримали й інші три легіони, задіяні в кампанії [6, 180]. Проте у цей період прослідковується дедалі більше загострення відносин між Септімієм та його сином, Каракаллою. Діон вказує на неодноразові спроби Каракалли здійснити замах на батька (Dio Cass. 77.14.1 – 4). Геродіан також дотримується думки, що саме Каракалла «допоміг» батькові покинути цей світ (Herodian 3.15.2).

Мабуть, у другій половині 210 р. н. е. відбулося повстання меатів, до яких згодом приєдналися каледонці. Що стало його причиною, остаточно невідомо, адже, як уже згадувалося, римляни під час своєї першої кампанії проти каледонців вільно користувалися територією розселення меатів. Н. Рід вказує на дуже суворі повинності, накладені римлянами на них [10, 97 – 98]. Найімовірніше, меати зазнавали значних утисків з боку римлян у період

першої кампанії 209 р. н. е. проти каледонців, які посилювалися після перемоги над останніми. Або тут знову спрацював принцип римської зовнішньої політики – *divide et impera*. Подібна акція викликала гнів з боку імператора, який закликав своїх воїнів вбивати всіх, «щоб ніхто не уникнув смерті» (Dio Cass. 77.15.1). Згадана вище кампанія, вочевидь, не входила до планів імператора, тому Септімій закликав до жорстокого винищення повсталих. Проте хвороба все більше прогресувала, його син Каракалла, котрий здійснював командування військами, все більше почував себе імператором. У процесі підготовки до каральної операції проти повстанців імператор Септімій Север 4 лютого 211 р. н. е. помер [6, 187].

Британська кампанія Септімія Севера у сучасних дослідженнях оцінюється по-різному, і в основу оцінки покладена мета кампанії та її реалізація. Е. Берлі, на основі археологічних даних досліджень форту Карпоу, вказує, що основною метою кампанії було підкорення або приєднання північної Британії [6, 182]. У такому випадку племена каледонців та меатів врятувала передчасна смерть імператора, а сама кампанія зазнала невдачі.

Більш обґрунтованою видається версія, що Септімій Север мав на меті не остаточне приєднання цих територій, а лише ідею створення прикордонної зони, яка б відігравала роль буфера між варварами та Адріановим валом. Відносно спокійна та мирна зона, у складі кількох фортів з військами, допомогла б зменшити тиск варварів на римський кордон [9, 44 – 46; 10, 99 – 100]. Цю теорію підтверджує і те, що Каракалла після смерті батька відкликав військові формування з території Шотландії, обмежившись укріпленням форпостів на північ від валу Адріана [3, 247].

Висновки. Проведені Септімієм Севером військові заходи поліпшили соціально-економічне життя легіонерів. Вони нормалізували внутрішнє становище Римської імперії і дозволили імператору проводити активну зовнішню політику, одним з напрямків якої була Британія. Мета кампанії залишається дискусійною, але значний масштаб військових дій дає підстави стверджувати про серйозність намірів імператора щодо досягнення важливих результатів. Проведені Септімієм Севером заходи уможливили стабілізацію ситуації на кордонах Британії практично на все III століття.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може бути вивчення становища Британії за наступників Септімія Севера.

Література

1. Вэрри Д. Войны античности от Греко-персидских войн до падения Рима. Иллюстрированная история / Д. Вэрри ; под ред. А. Ефремова ; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2004. – 223 с.
2. Коннолли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории / П. Коннолли ; пер. с англ. С. Лопуховой, А. Хромовой. – М. : Эксмо, 2001. – 320 с.
3. Крист К. История времен римских императоров от Августа до Константина : Историческая б-ка Бека : в 2 т. / К. Крист ; под ред. Н.И. Диденко ; пер. с нем. – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – Т. 2. – 512 с.
4. Петречко О. Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е. : від «відновленої» Республіки до сенатської монархії / О. Петречко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 396 с.
5. Сергеев И.П. Римская Империя в III веке нашей эры. Проблемы социально-политической истории / И.П. Сергеев. – Х. : Майдан, 1999. – 224 с.
6. Birley A. Septimius Severus : The African emperor / A. Birley. – L.; N.Y. : Routledge, 1999. – XV+292 p.
7. Breeze D.J. The Northern Frontiers of Roman Britain / D.J. Breeze. – London : Batsford, 1985. – 188 p.
8. Heil M. On the Date of the Title Britannicus Maximus of Septimius Severus and His Sons / M. Heil // *Britannia*. – 2003. – Vol. 34. – P. 268–271.
9. Hodgson N. The British Expedition of Septimius Severus / N. Hodgson // *Britannia*. – 2014. – Vol. 45. – P. 31–51.
10. Reed N. The Scottish campaigns of Septimius Severus / N. Reed // *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*. – 1975–6. – Vol. 107. – P. 92–102.
11. Smith R.E. The Army Reforms of Septimius Severus / R.E. Smith // *Historia : Zeitschrift Für Alte Geschichte*. – 1972. – Vol. 21, № 3. – P. 481–500.

References

1. Verri, D. (2004). *Voiny antichnosti ot Greko-persidskikh voin do padeniia Rima. Illiustrirovannaia istoriia [Wars of antiquity from the Greco-Persian wars to the fall of Rome. Illustrated History]*. A. Efremov (Ed.). Moscow: Eksmo [in Russian].

2. Konnolli, P. (2001). *Gretciia i Rim. Entciklopediia voennoi istorii [Greece and Rome. Encyclopedia of military history]*. (S. Lopukhova, A. Khromova, Trans.). Moscow: Eksmo [in Russian].
3. Krist, K. (1997). *Istoriia vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [The History of the Roman Emperors: From Augustus to Constantine]*. N.I. Didenko (Ed.). (Vols. 1–2; Vol. 2). Rostov-on-Don: Feniks [in Russian].
4. Petrechko, O. (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from «restored» Republic to the Senate monarchy]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni I. Franka [in Ukrainian].
5. Sergeev, I.P. (1999). *Rimaskaia Imperiia v III veke nashei ery. Problemy sotzialno-politicheskoi istorii [Roman Empire in the third century A.D. Problems of social-political history]*. Kharkiv: Maidan [in Russian].
6. Birley, A. (1999). *Septimius Severus: The African emperor*. L.; N.Y.: Routledge [in English].
7. Breeze, D.J. (1985). *The Northern Frontiers of Roman Britain*. London: Batsford [in English].
8. Heil, M. (2003). On the Date of the Title Britannicus Maximus of Septimius Severus and His Sons. *Britannia*, 34, 268–271 [in English].
9. Hodgson, N. (2014). The British Expedition of Septimius Severus. *Britannia*, 45, 31–51 [in English].
10. Reed, N. (1975–1976). The Scottish campaigns of Septimius Severus. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 107, 92–102 [in English].
11. Smith, R.E. (1972). The Army Reforms of Septimius Severus. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 21, 3, 481–500 [in English].

TARASIUK Yaroslav – postgraduate at the World History and Special Historical Disciplines department, Ivan Franko State Pedagogical University (varik199237@gmail.com); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

THE BRITISH CAMPAIGN OF SEPTIMIUS SEVERUS

The article deals with the military activities of Septimius Severus after he seized the power in 193 AD. It gives the reasons for the British expedition (208 – 211 AD) of the Roman emperor along with the analysis of the probable goals pursued by Septimius Severus and ascertains possible routes and strongholds of the Roman army during

military campaigns. It is noted here that the study of the campaign including its consequences is based on archaeological research data, which are supported by written sources.

Septimius Severus undertook a series of measures to improve the Roman army. He managed to stabilize the socio-economic situation in the Roman Empire and took active steps in foreign policy. In 208 AD Septimius Severus went to Britain and began arrangements for a future war with Caledonians and Meate. We do not fully understand the real reason behind his decision to begin the British campaign. But his very presence in Britain suggests that the situation in that province was quite complicated. Preparation for the campaign consisted of the construction of camps and strongholds as well as practicing river crossing.

Having completed his preparations, the emperor began military activities. Much of the fighting in that campaign had erupted on the territory of modern Scotland. The troops were commanded by Septimius Severus himself and his son. However, the enemy avoided direct engagement using guerrilla warfare tactics. This factor, as well as difficult weather conditions, led to worsening of the situation and the campaign continued for three more years. But in 210 AD an agreement was signed, and Septimius Severus took the title of *Britannicus maximus*. In February 211, during the preparation for the campaign against the rebellious Meate, Septimus Severus died. His death led to the end of the British campaign. Despite the different opinions on the consequences of the British campaign of Septimius Severus, situation was quite stable until the end of the third century.

Keywords: Septimius Severus, military campaign, Britain, Scotland, stronghold, Caledonians, Meate.

Стаття надійшла до редакції 25.09.17.